

чим, на думку Александера, програму неофункціоналізму можна вважати виконаною. Таким чином, дослідник виявив готовність іти у своїх теоретичних пошуках далі Парсонса і далі неофункціоналізму, хоча й пояснює, що його майбутні розвідки багато в чому будуть зобов'язані неофункціоналізмові.

Висновки. Як демонструє приклад розробки неофункціоналізму, представлений у роботах Дж.Александера, переосмислення об'єкту дослідження сучасної соціологічної теорії – проблеми соціального порядку – відбувається через звернення до розробок і теоретичних надбань, актуалізацію, інтерпретацію та переосмислення праць класиків соціології. Отже, зазначений нами спосіб формування об'єкту дослідження, який виступає принциповим моментом для підтримки і завдання рамок дискурсу сучасного соціологічного теоретизування, виявляється доволі показовим і дієвим, реалізуючись у межах неофункціоналізму за версією Дж.Александера.

Список використаних джерел

1. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс // Пер. с англ. Л.А. Седова, А.Д. Ковалева. - М.: Аспект-Пресс, 1997. – 286 с.
2. Тернер Дж. Структура социологической теории / Дж. Тернер – М.: Прогресс, 1985. – 470 с.
3. Йоас Х., Кнебель В. Социальная теория : двадцать вводных лекций / Х.Йоас, В.Кнебель пер. с нем. К. Г. Тимофеевой. – СПб. : Алетейя, 2011. - 840 с.
4. Alexander J. The Centrality of the Classic // Social Theory Today. – Polity Press, 1987. – P.11-57.
5. Александер Дж. Новое теоретическое направление в социологии: одна из интерпретаций / Дж. Александер // Социология на пороге XXI века: Основные направления исследований. — М., 1999. - С.155-164.
6. Александер Дж. Нові теоретичні напрями в соціології /Дж. Александер // Філософська і соціологічна думка. – 1992. - №4. – С. 132-156.
7. Alexander J.C. Positivism, Presupposition and current controversies. Theoretical logic in sociology. – Berkeley, 1982.
8. Alexander J. Action and its environments: toward a new synthesis. – NY, 1988.
9. Вебер М. Государство и общество / Макс Вебер. – Київ: Видавничий дім Всесвіт, 2012. – 1112 с.
10. Alexander J. C. Neofunctionalism and After. – London: Basil Blackwell, 1998.

Отримано 17.08.2013р.

УДК 316.723

Аза Л. О. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, доктор соціологічних наук

ЕТНІЧНІСТЬ У СУЧАСНОМУ КОНТЕКСТІ

Феномен етнічності і на сьогодні залишається предметом гострих дискусій. У зв'язку з цим, у даній статті увага акцентується на різних проявах етнічності, її формах. Аналізуються особливості процесу міжетнічної взаємодії як об'єктивної закономірності зближення етнічних культур. Автор підкреслює, що потреба в етнічній ідентифікації значною мірою обумовлена зараз сучасними комунікативно – інформаційними процесами і станом суспільства.

Ключові слова: етнічність, етнічна взаємодія, етнічна культура, етнічна ідентичність

Феномен етничности и сегодня остается предметом острых дискуссий. В связи с этим, в данной статье внимание акцентируется на различных проявлениях этничности, ее формах. Анализируются особенности процесса межэтнического взаимодействия как объективной закономерности сближения этнических культур. Автор подчеркивает, что потребность в этнической идентификации в значительной мере обусловлена сейчас современными коммуникативно – информационными процессами и состоянием общества.

Ключевые слова: *этничность, этническое взаимодействие, этническая культура, этническая идентичность*

The ethnicity phenomenon is a subject for the hot discussions up until now. Assuming the matter, all the attention in this article is concentrated on the various manifestations of its forms. The specialties of ethnic interaction are analyzed as an objective regularity of convergence of ethnic cultures. It's emphasized by the author that the necessity in ethnic identification is mainly described now by the contemporary communicatively informational processes and the society condition.

Keywords: *ethnicity, ethnical interaction, ethnical culture, ethnical identity*

Актуальність. Останніми роками у загальному контексті соціологічного знання помітно зросла актуальність етнічної проблематики. Певною мірою це пояснюється проявом так званого “етнічного парадоксу”, коли разом з посиленням тенденції до універсалізації та глобалізації спостерігається активний потяг до збереження власної етнонаціональної ідентичності та зміцнення національних держав. Більш того, повніше починає усвідомлюватися той факт, що соціально-економічні, політичні, культурні процеси, які відбуваються в суспільстві є невід’ємними від етнонаціональних. Не випадково, наприклад, етнічність, набуваючи маніфестаційних форм, часто-густо виступає мобілізуючим засобом на політичній арені і багато в чому визначає соціальну поведінку. Водночас і сам по собі складний характер міжетнічної взаємодії постійно поглиблюється економічною та політичною нестабільністю, різким соціальним розшаруванням, фрустрацією соціально-психологічного клімату тощо. Це при тому, що етнонаціональні процеси, які супроводжуються різними за своїми масштабами “етнічними сплесками”, безпосередньо пов’язані з глибинною етнопсихологічною та етнокультурною мотивацією. Особливо у разі посягання на самобутність етнічних спільнот, що досить яскраво проявляється у поліетнічних суспільствах.

Метою даної статті є з’ясування проблем етнічності, що виникають сьогодні внаслідок активізації процесів міжетнічної культурної взаємодії та становлення етнічної ідентичності.

Безумовно, характерною ознакою сучасної доби, що насамперед привертає увагу соціологів є міжетнічна культурна взаємодія. Тим паче, що тенденція посилення такої взаємодії часто-густо стає не лише яскравим проявом однієї з об’єктивних закономірностей зближення етнічних культур, але й джерелом загострення етнокультурних суперечностей.

Відомо, що будь-яка етнічна культура завдяки певним нормам, цінностям, ідеалам формує свій особливий культурний соціум, свою форму соціокультурного спілкування, свої морально-етичні засади суспільного життя, включно з власними типами мислення, ціннісними орієнтаціями, які спираються на притаманне конкретному етносу самобутнє світосприйняття. І незважаючи на те, що жодна з етнічних культур не здатна підмінити собою іншу, це ніяким чином не спростовує можливостей діалогу між ними, який стимулює процес саморозвитку останніх.

За такого підходу звичайно актуалізується питання щодо критеріїв співставлення етнічних культур. Причому, якщо виходити з ціннісної моделі розвитку останніх, то до таких критеріїв можна віднести, наприклад, рівень розвитку окремих культурних компонентів або ступінь складності структури цінностей означених культур чи, скажімо, кількість накопичених етнічними спільнотами елементів культури тощо. І в будь-якому разі доцільність введення даних критеріїв значною мірою обумовлюється їх спрямованістю на розкриття найважливіших функцій етнокультурних цінностей - етноінтегруючої та етнодиференціюючої, що охоплюють не лише традиційно-побутовий шар культури, а й сферу етнічної самосвідомості. Доречно зауважити, що, усвідомлення подібностей, за твердженням психологів, передбачає більш високий ступінь узагальнення і концептуалізації, ніж усвідомлення відмінностей.

Особливості системи цінностей етносу, як і структура його контактів, значною мірою визначаються чисельністю останнього. Скажімо, порівняно з представниками більш численних етносів, які мають менше підстав для занепокоєння щодо збереження своєї етнічної самобутності, у малочисленних етносів (з огляду на реальну або уявну загрозу асиміляції) етнічність здатна набувати характеру самоцінності. Однак утвердженням власної неповторності та унікальності стимулюється поширення міжетнічних контактів (на відміну від великих етносів, де, як правило, діють моноетнічні контакти). Можна сказати, що вже самі умови існування таких спільнот активізують їхню етнічну самосвідомість, підвищуючи значущість етностатусної системи.

Етнічна функція культури, вирізняючись серед інших її функцій (інструментальної, нормативно-регулятивної, сигніфікативної, комунікативної) сукупністю етноінтегруючих та етнодиференціюючих властивостей, фактично виступає по відношенню до них своєрідним доповненням. Утім, навіть у характеристиці етнічних спільнот часом важко буває визначити, на якій власне функції (чи то етноінтегруючій, чи етнодиференціюючій) слід акцентувати увагу. Безумовно, диференціююча функція дає змогу вирізнити той чи інший етнос з-поміж інших етносів. За потреби у диференціації певний компонент культури (мова, релігія тощо) виділяється як системоутворюючий фактор з метою оформлення даної етнічної спільноти по відношенню до інших спільнот. Але ж значущість компонентів культури завжди співвідносна. Скажімо, якийсь елемент культури, притаманний одному етносу, може стати диференціюючим по відношенню до того етносу, який його не має. Хоча цей же елемент виявляється нейтральним у сфері контактів з етносом, який ним теж володіє. І аналогічних випадків у процесі міжкультурної взаємодії етносів чимало. Проте неодмінною і найважливішою умовою існування етносу як цілісної системи залишається, безумовно, етноінтегруюча функція культури. Втрата етносом внутрішніх культурних зв'язків означала б неминучу його руйнацію.

Культурні компоненти, що інтегрують етнос, досить неоднорідні і вирізняються як за своїми функціями, так і просторовими параметрами (за яких фіксуються певні шари культури), причому на увагу заслуговують саме ті з них, що репрезентують типові риси етносу. Щоправда, абсолютизувати специфіку таких рис, по-перше, навряд чи доцільно, враховуючи їхню обмеженість у тій чи іншій етнічній спільноті (найчастіше це стосується якихось окремих предметів

культури). А по-друге, з посиленням культурних контактів між етносами дана специфіка поступово втрачається. Інакше кажучи, внаслідок поширеної взаємодії культур більшість етнічних особливостей у цій сфері набуває відносного характеру.

Зрештою, існує ще один важливий момент. Кожний більш-менш значущий компонент культури, що досить "індивідуально" виражає етнічну специфіку неоднаково проявляється у тій чи іншій конкретно-історичній ситуації. Тому його можна розглядати як цілісне явище, що має здатність історично змінюватися. Навіть, коли йдеться про збереження якогось елемента матеріальної або духовної культури, то це зовсім не означає, що відбувається його постійне трафаретне відтворення. Нові смислові проєкції можуть накладатися на зовні незмінні стереотипні форми, надаючи їм нового змісту залежно від історичного етапу розвитку етносу.

Усталеність етнічної культури, її життєздатність значною мірою зумовлюються розвиненістю її структури, яка в свою чергу забезпечує єдність та цілісність останньої. Маються на увазі не лише семіотичні зв'язки, за допомогою яких стає можливим злиття різнорідних частин етнічної культури. Цілісність її передбачає водночас обов'язковість вироблення загальних правил поведінки, пам'яті, досвіду. Принаймні стереотипізація останнього покликана збалансувати тенденцію до роз'єднання окремих компонентів культури, забезпечуючи тим самим її нормальне функціонування.

У процесі взаємодії етнічних культур досить виразно викристалізуються фактори, що впливають на культурну дифузію. З одного боку, це ступінь інтенсивності контактів. Постійна або часта взаємодія етносів призводить до більш швидкого засвоєння інокультурних елементів. З іншого боку — це умови контакту. Насильницьке нав'язування культури неминуче викликає відторгнення і, як подальший розвиток подій, — надмірну акцентуацію власної самобутності, історичної пам'яті, мови. До того ж багато що у даному процесі визначається станом і ступенем готовності етнічної культури до засвоєння інноваційних елементів. Хоча, як правило, культура, що зберегла певну стабільність і забезпечена регулятивною функцією має значно більші можливості для засвоєння таких елементів, а відповідно, і позбавлена необхідності удаватися до різних імітацій, або уникати симбіозу, коли власні й запозичені елементи культури залишаються відокремленими, зберігаючи певну дистанцію і часом провокуючи можливість виникнення конфліктів.

Результативність здійснення міжетнічної взаємодії культур значною мірою визначається їхньою готовністю й здатністю до інноваційних змін певного типу і масштабу. Якщо ж останнє не суперечить напрямам розвитку даних культур, то не виключене формування якісно нового їх рівня. Тобто етнічна культура має здатність відповідати на дискомфорт, викликаний появою інноваційних елементів своєю внутрішньою перебудовою. У випадках, коли інноваційні процеси, зумовлені взаємодією культур, не вписуються в загальну схему їхнього внутрішнього розвитку, можливе розбалансування тих ціннісних структур, що на цей час вже певною мірою склалися.

Напевно не можна забувати й того, що специфіка сприйняття культурою того чи іншого етносу зовнішнього впливу визначається ще й тим, наскільки

близько одна до одної перебувають контактуючі культури (мається на увазі їхня типологія, історія розвитку тощо), наскільки даний вплив відповідає їхнім етноінтегруючим та етнодиференціюючим функціям, а також ставленням до таких процесів їхніх носіїв. Річ у тім, що останні, посідаючи різне місце в етносоціальному організмі, можуть суттєво коригувати процес сприйняття. Щоправда, зазначені чинники, як правило, не здатні діяти ізольовано. Їм більш властива тісна взаємодія.

Що ж до реакції тієї чи іншої етнічної культури на зовнішні впливи, то її можна вважати позитивною, якщо вона відповідає потребам збереження специфічних етнічних рис або спрямована на адаптацію і трансформацію тих елементів, що були запозичені нею раніше. Інша річ, що в окремих випадках ці елементи можуть дійсно інтегруватися в культуру етносу, стаючи складовою її частиною, а іноді лише формально включатися в структуру системних зв'язків, а тому швидко втрачати їх за умови політичних змін.

Проте для будь-якої етнічної культури завжди небезпечні як надмірне тяжіння до іншої культури, так і її самоізоляція. Абсолютизація першої тенденції може призвести до поглинення та обопільного занепаду обох культур. Водночас добровільна самоізоляція культури позбавляє її самопізнання, що, як відомо, конструюється лише шляхом контакту і порівняння з іншою культурою. Дані тенденції повинні принаймні урівноважувати одна одну, стимулюючи утворення елементів, яких бракує тій або іншій культурі, і поповнюючи тим самим число культурних компонентів етнічно маркованих.

Однак процес етнокультурної взаємодії завжди пов'язаний з певними етапами розвитку культурних контактів. Як виявляється, і реакція на здійснення останніх далеко неоднозначна. Якщо, скажімо, з прийняттям певних культурних цінностей, норм поведінки, з адаптацією та інтеграцією у ту чи ту культуру, як правило, асоціюється етнорелятивна позиція, то у випадку акцентуації міжкультурних відмінностей найчастіше набуває домінування захисна позиція. Причому остання позиція не така вже й "безневинна", як видається на перший погляд, оскільки може реалізовуватися, по-перше, як утвердження власної культурної вищості, а відповідно, і зневаги стосовно іншої культури, а, по-друге, як демонстрація своєї інакшості з метою встановлення етнокультурної дистанції. І що головне, така захисна позиція нерідко характеризується низьким рівнем міжкультурної компетентності, що своєю чергою призводить до посилення негативного заряду стереотипів і можливого прояву агресивності.

На підставі вищезазначеного можна констатувати наявність найбільш поширених моделей міжкультурної взаємодії етносів — інструментальної та динамічної. Вже в самій назві даних моделей закладені особливості їхньої реалізації. Перша модель значною мірою зорієнтована на адаптивні механізми тих чи інших компонентів культури. Найчастіше у цьому разі задіяними виявляються мова, взірці та норми поведінки. Друга модель — стратегічної спрямованості - дає змогу зосередитись на змінах у структурі взаємодії, спираючись на потенційні можливості міжкультурної комунікації. Однак найважливішим, мабуть, є те, що аналіз етнокультурних реалій під кутом зору розглянутих моделей дає змогу виявити проблеми та суперечності, які власне виникають у процесі взаємодії.

Проте, не викликає ніяких сумнівів той факт, що для успішної інтеріоризації та екстеріоризації культури необхідні передусім: знання та вміння орієнтуватися в знакових системах нового соціокультурного середовища, а також у невербальних способах комунікації, що закріплюються в інструментальній поведінці повсякденного життя. Власне, ступінь володіння цими знаннями є найвиразнішою характеристикою комунікативної компетентності, яку взагалі можна вважати суттєвою ознакою актуального існування культури. Вона привносить у розгляд етнокультурної взаємодії елементи спільності - це, по-перше, а, по-друге, зводить проблему етнокультурних контактів до аналізу проблеми співіснування етносів.

У даному контексті цілком виправданим є звернення до проблем етнічної ідентичності, тих поведінкових орієнтацій, стратегій, що з нею пов'язані, враховуючи відмінності сценаріїв, залучених до розгляду етнічності. Оскільки одні виходять з абсолютизації її мінливості та ситуативності, інші, навпаки, зі сталості та вкоріненості. Посилаючись на можливість масового маніпулювання груповою ідентичністю, прихильники першого напрямку, наприклад, не в змозі дати чіткої відповіді на деякі принципові питання, що стосуються важливих характеристик особистості (її атрибутивності, усталеності тощо). Можна навести ще цілу низку прикладів. Але мова йде про інше – про складність адекватного визначення феномену етнічності.. Причому значущості набувають не лише підстави для віднесення індивіда до того чи іншого етносу, але й результат цього віднесення та ступінь впливовості даної самоідентифікації на структуру і поведінку особистості.

Серед дослідників проблем етнічності усе частіше лунає думка щодо нерозривності етнічної ідентичності та етнічної взаємодії. Діапазон цих поглядів сягає досить широких меж: від бачення взаємодії як одного з факторів формування етнічної ідентичності до опозиційності як первинної основи стійкої ідентичності. Якщо припустити, що усвідомлення етнічної ідентичності може відбуватися лише у процесі конфронтації і що саме зовнішні обставини здатні зумовлювати зростання або послаблення етнічності, то, природно, постає питання щодо її виникнення. Цілком імовірно, що відповідь у даному разі буде більш переконливою, якщо передбачатиме один надто суттєвий момент, а саме, обов'язковою підставою етнічної ідентичності є спільність культури. Базові цінності, створюючи культурну основу, визначають правила взаємовідносин, розставляють пріоритети, дають оцінки, окреслюють цілі. Відповідно етнічність, як усвідомлений простір комунікації і взаємодії, завжди ґрунтується на ідентифікації себе на відміну від інших. Не випадково більшість сучасних визначень етнічності містять об'єктивні (культурна основа) і суб'єктивні (самоприписування) характеристики.

Проблема, як бачимо, вельми непроста, особливо, коли йдеться про реальні способи визначення етнічних груп. Виходячи з культурної обумовленості етнічної ідентичності, важливо рахуватися з тими межами, якими дана група себе окреслює. Понад те, і культурні характеристики етнічної групи можуть зазнавати певної трансформації. Звідси складається враження, що існує безліч варіантів щодо їхніх зв'язків і відносин. Хоч, з іншого боку, відсторонення від "чужих" має передбачати усвідомлення меж допустимої варіативності (як правило, це взаємодія в певних сферах загального інтересу та взаєморозуміння).

Утім, людина може свідомо маніпулювати своєю етнічністю залежно від ситуації (відповідним чином вести себе, одягатися і т. ін.), що дозволяє говорити про рухливість етнічних меж, а в окремих випадках – і про їхню двоїстість: межі, що визначаються усередині групи можуть відрізнятися від меж, якими вони уявляються зовнішньому спостерігачеві. Бо зовнішні межі є наслідком міжетнічної взаємодії, в той час як внутрішні — спільності культурних знань членів етнічної групи. Відповідно, для зовнішнього спостерігача певна етнічна група може виступати як гомогенна – із спільними рисами і цінностями, а, насправді, вона може мати безліч поведінкових альтернатив, ускладнюючи тим самим визначення етнічних меж.

Проте, в будь-якій етнічній групі завжди існує лише її притаманний культурний стрижень, що надає узгодженості діям її членів і виявляє себе зовні в різних модифікаціях (обумовлюючи тим самим рухливість етнічних меж). При цьому зберігається важлива особливість етнічності – вона постійно відтворюється у процесі соціалізації кожного конкретного індивіда. Засвоюючи “об’єктивну ідентичність”, він свідомо реалізує власну ідентичність (“суб’єктивну ідентичність”), але це стає можливим за існування певного інформаційного простору, що має забезпечувати етнічна група.

Власне, безперечним залишається одне – процес етнічної ідентифікації розпочинається завдяки відмінності, оскільки вибір референта так чи інакше передбачає наявність альтернативи. Утім усвідомлення власної етнічної ідентичності навряд чи можна назвати самодовільним процесом з огляду на його детермінованість зовнішніми умовами. Частіше за все це своєрідна реакція на ситуацію культурного конфлікту, що призводить до позначення символічних меж поміж етнічними групами. До того ж етнічна ідентифікація не завжди відбувається шляхом наслідування. Зокрема, може мати місце примушення, коли в даний процес активно втручаються традиції та орієнтації суспільства, не кажучи вже про можливість вільного усвідомленого вибору. Етнічній ідентичності, як правило, притаманні два моменти: задоволення, з одного боку, потреби у незалежності від інших і можливість самореалізації, а з іншого – потреби у груповій належності. Щоправда, поєднання різних причин і умов здатне певним чином розбалансувати природний перебіг даного процесу.

Етнічна ідентифікація є справді багатогранним процесом. Це краще усвідомлюється, коли до її розгляду залучається момент вільної орієнтації в кодах тієї чи іншої культури, її цінностях, формах виразу, що зможливиється перебуванням у певному етнокультурному контексті та дотриманням відповідних поведінкових стереотипів.

Відомо, що універсальною формулою самосвідомості і самоідентифікації будь-якої спільності людей (або групової ідентичності) завжди є формула “ми”, що містить у собі уявлення стосовно консолідуючих ознак. Людям взагалі властивий потяг до групової солідарності як атрибуту ідентифікаційної характеристики. Інша справа, що в звичайних умовах вони рідко замислюються над своєю ідентичністю. Найбільш гостро це відчувається у періоди перебудови світоглядних структур, трансформації соціальних цінностей, втрати значущих цілей і т.ін. За таких обставин увагу привертає не лише усталеність тих чи інших ідентичностей, але й процес формування нових, оскільки з останніми асоціюється

більш високий рівень адаптованості людей і більш раціональне усвідомлення ними необхідності підтримування власної самодостатності.

Висновки. Посилення міжетнічної культурної взаємодії є характерною ознакою сучасної доби. Дана тенденція за різних соціальних умов здатна проявлятися по-різному. В одних випадках вона може стати джерелом загострення етнокультурних суперечностей, а в інших – навпаки, яскравим проявом однієї з об'єктивних характеристик зближення етнічних культур

Критерії етнічної ідентичності з часом здатні змінюватися мірою того, як змінюються ціннісні орієнтації та інтереси людей. Причому в одних випадках, ідентичність настільки упорядкована стосовно усталеної системи цінностей, що будь-які зміни у цьому плані розглядаються індивідами як втрата власної автентичності. А в інших, не маючи такого щільного ціннісного узгодження, ідентичність стає більш ситуативно залежною.

Зниження ролі етнічної ідентичності в загальній структурі ідентичностей здатне призвести до порушення “Я” концепції та певної втрати зв'язків із власною культурою.

Етнічність і на сьогодні залишається достатньо легітимованим індикатором відмінностей.

Список використаних джерел

1. Соціокультурні ідентичності та практики / За ред. А.О.Ручки. – К.: Ін-тут соціології НАН України, 2002. -314 с. – С. 201-236.
2. Субкультурна варіативність українського соціуму / За ред. Н. Костенко, А. Ручки. –К.: Ін-тут соціології НАН України, 2010. – 287 с. – С. 127-145.
3. Мид М. Культура и мир детства. / Мид М. – М.: Дарект-Медиа, 2008. – 134с. – С. 51-70.
4. Van den Berghe P/L The Ethnik Phenomenon Van den Berghe P. L. –N/ Y.: Oxford, 1981. 164 с. – С. 23-45.

Отримано 15.08.2013 р.

УДК 316.752

Мороз Є.О.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кандидат соціологічних наук, молодший науковий співробітник

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В КОНТЕКСТІ ОСВІТНІХ ПРОЦЕСІВ І ЗАЛУЧЕННЯ ДО КУЛЬТУРНИХ ПРАКТИК: ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

Стаття присвячена розгляду освітніх та культурних ціннісних орієнтацій українців на сучасному етапі, а також проаналізовані зміни в їх динаміці протягом етапу державної незалежності. Виявлено зв'язок між ціннісними орієнтаціями українців та їх спрямованості на накопичення деяких нематеріальних форм капіталів.

Ключові слова: ціннісна орієнтація, цінність, академічна освіта, самоосвіта, інструментальна цінність, термінальна цінність, мотивація, капітал